

بررسی عوامل موثر بر ارزش صادرات خرما ایران

علیرضا کرباسی^۱، ریحانه ژاله^۲، مریم رجیبی^۳

۱- استاد گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد (Reyhane.zhale@gmail.com)

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

اقتصاد ایران به درآمدهای نفتی وابسته است و نوسانات در قیمت نفت، موجب کاهش درآمدهای حاصل از فروش و صادرات نفت خام می شود. بنابراین با توجه به اهمیت صادرات غیرنفتی در ایران و نقش موثر محصولات کشاورزی در تامین ارز خارجی کشور، این مطالعه به بررسی عوامل موثر بر ارزش صادرات محصول خرما می پردازد. بدین منظور تابع ارزش صادرات خرما به شکل لگاریتمی و با استفاده از روش رگرسیون خطی ساده طی دوره‌ی ۱۳۸۳-۱۳۹۷ برآورد گردید. داده های مورد استفاده در این مطالعه نیز از سالنامه های آماری کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی، سالنامه آماری گمرک ایران و داده های بانک مرکزی جمع آوری شده است. نتایج نشان داد که مقدار تولید خرما و تولید ناخالص داخلی تاثیر مثبت و معناداری بر ارزش صادرات دارند. همچنین نرخ ارز نیز تاثیر مثبت و معناداری بر ارزش صادرات خرما دارد به طوری که وجود اطمینان در بازار ارز میتواند صادرات این محصول کشاورزی را افزایش دهد. بنابراین پیشنهاد میشود دولت در راستای اتخاذ سیاست های ارزی شفاف و برنامه ریزی و حمایت از صادرکنندگان محصولات کشاورزی گام بردارد.

کلمات کلیدی: ارزش صادرات، نرخ ارز، محصولات کشاورزی، خرما

مقدمه

امروزه صادرات غیرنفتی و نقش آن در اقتصاد، اشتغال، ارزش افزوده و رونق اقتصادی و تاثیر مثبت آن بر رشد تولید ناخالص داخلی و شاخص های اقتصاد کلان کشور و افزایش رفاه اقتصادی مردم، جز مهمترین مباحث اقتصادی می باشد. میدانیم که ذخایر نفتی محدوداند و اقتصاد ایران نمیتواند همواره به درآمدهای حاصل از فروش نفت خام تکیه کند بنابراین به منظور کاهش وابستگی اقتصاد ایران به صادرات نفت خام و ترویج اقتصاد چند محصولی در صادرات، جهت گیری سیاست های صادراتی باید به نفع کالاهایی باشد که ایران در آنها مزیت نسبی دارد. خرما یکی از مهمترین محصولات گرمسیری ایران است که قدمت کشت آن به بیش از ۴۰۰۰ سال پیش می رسد. این میوه ارزش غذایی بالایی دارد و به علت بالابودن مواد قندی قابل توجه، علاوه بر مصرف تازه خوری در صنعت نیز موارد استفاده فراوان دارد؛ همچنین این میوه از بعد اقتصادی به لحاظ ایجاد اشتغال، تولید درآمد اقتصادی و به ویژه امکان صادرات و ارزآوری از اهمیت خاصی برخوردار است (۱). مصر در تولید و کشت خرما، به عنوان کشوری پیشرو در جهان شناخته شده است. هر ساله، این کشور بیش از یک میلیون تن خرما تولید می

کند. پس از مصر، ایران با تولید سالانه بیش از ۹۰۰ هزار تن در جایگاه دوم قرار دارد و تقریباً ۷,۷ درصد کل صادرات جهان را تشکیل می دهد. کشورهای عربستان و عراق در رتبه های سوم و چهارم جهان قرار گرفته اند. متأسفانه کاهش عرضه صادرات خرما و نوسانات درآمد صادراتی آن سبب از بین رفتن انگیزه صادراتی این محصول برای صادرکنندگان و در نتیجه کاهش درآمد و انگیزه تولید محصول با کیفیت برای تولیدکنندگان آن شده است. بررسی آمار در چند سال گذشته نشان داده است که هرگاه محصول خرما با چنین مشکلی مواجه شده، میزان خرید تضمینی محصول خرما توسط دولت و انبار کردن آن افزایش یافته، که هزینه های زیادی را به دولت تحمیل نموده است. با توجه به سیاست های اقتصادی کشور و تاکید این سیاست ها بر صادرات غیرنفتی، لازم است که توجه خاصی به این محصول مهم مبذول گردد (۲). در این راستا مطالعات متعددی در خصوص موانع صادرات محصولات کشاورزی انجام گرفته است که به اختصار به آنها اشاره خواهد شد.

فونتاس و بردین (۱۹۹۸) به منظور مطالعه تأثیر تغییرات نرخ ارز در صادرات ایرلند به انگلستان از تکنیک همجمعی و مدل تصحیح خطا استفاده کردند. در این مطالعه رابطه درازمدت صادرات ایرلند با استفاده از تکنیک همجمعی بر آورد شد. برای تعیین رابطه کوتاه مدت تغییرات نرخ ارز با صادرات از مدل تصحیح خطا استفاده گردید. درضمن از شاخص انحراف معیار متحرک درصد رشد واقعی ارز، به عنوان معیاری از تغییرات نرخ ارز، استفاده شد. نتایج این مطالعه نشان داد که صادرات در درازمدت به طور معنی داری به درآمد کشور واردکننده و قیمت های نسبی بستگی دارد. طبق مدل تصحیح خطای بر آورد شده، تغییرات نرخ ارز فقط در کوتاه مدت باعث کاهش صادرات ایرلند به انگلستان می شود (۳). داس (۱۹۹۹) صادرات قهوه در هند را بررسی کرد. اهداف این مطالعه عبارت بودند از: تعیین عوامل مؤثر بر صادرات قهوه، اندازه گیری میزان رشد صادرات قهوه و عوامل مؤثر بر این رشد. نتایج این مطالعه نشان داد که تولید داخلی تأثیر مثبت و معنی داری در صادرات این محصول داشته است. اما افزایش واقعی صادرات و درآمد خالص ملی سرانه باعث کاهش میزان صادرات قهوه در هند در دوره مورد بررسی (۱۹۸۶-۱۹۹۲) شده اند (۴). زادا و همکاران (۲۰۱۱) عوامل مؤثر بر صادرات پاکستان را با استفاده از روش معادلات همزمان و برآورد توابع عرضه و تقاضا بررسی کردند. نتایج نشان داد که در طرف تقاضای صادرات عواملی مانند تولید ناخالص داخلی جهانی، نرخ ارز واقعی و قیمت های جهانی اهمیت دارند (۵). ژنگ و همکاران (۲۰۱۲) عوامل مؤثر بر تقاضای صادرات پسته آمریکا را بررسی کردند. مدل داده های تابلویی اثرات تصادفی به کار برده شد. نتایج نشان داد قیمت صادراتی پسته آمریکا و نرخ ارز اثر منفی و تولید ناخالص داخلی و شوک های امنیت غذایی در آمریکا اثر مثبتی بر تقاضای صادرات این محصول دارند (۶).

رحیمی (۱۳۸۰) اثر تغییرات نرخ ارز و قیمت صادرات غیرنفتی و همچنین تراز تجاری را بر قیمت صادراتی محصولات مختلف با استفاده از روش حداقل مربعات سه مرحله ای برای سال های ۱۳۴۵-۱۳۷۶ بررسی کرد. نتایج بررسی های او نشان میدهد که نرخ ارز مهمترین عامل مؤثر بر قیمت صادراتی محصولات غیرنفتی است (۷). خلیلیان و فرهادی در سال ۱۳۸۱ به بررسی عوامل مؤثر بر صادرات بخش کشاورزی ایران طی دوره ۱۳۴۱-۱۳۷۸ پرداختند. نتایج تحقیق آنها نشان داد که تولید ناخالص داخلی کشور (ظرفیت تولیدی)، قیمت های نسبی صادرات

و مصرف داخلی (تقاضای داخلی) در عرضه صادرات محصولات کشاورزی تأثیر معنی دار دارند. همچنین تأثیر نرخ ارز در عرضه صادرات محصولات کشاورزی معنی دار نیست که این خود دلیلی بر نامناسب بودن سیاست های ارزی دولت در زمینه صادرات محصولات کشاورزی

در دوره مورد مطالعه بوده است (۸). محمودزاده و زبایی (۱۳۸۳) با استفاده از یک مدل تحلیل همجمعی به بررسی عوامل مؤثر بر صادرات پسته ایران طی دوره زمانی ۱۳۶۱-۱۳۵۸ پرداختند. آنها آثار شاخص لگاریتمی تغییرات نرخ ارز و قیمت واقعی خرده فروشی پسته بر صادرات را تجزیه و تحلیل کردند و نشان دادند که تغییرات نرخ ارز در کوتاه مدت و دراز مدت تأثیر معنی داری در عرضه صادرات پسته ندارد ولی ضریب متغیر قیمت خرده فروشی پسته در درازمدت معنی دار و مثبت است (۹). کاظم زاده و ابونوری (۱۳۸۵) توابع عرضه و تقاضای صادرات خرما را با استفاده از سیستم معادلات همزمان برآورد کردند. نتایج نشان داد که در توابع تقاضای صادرات، قیمت صادراتی، نرخ ارز، میزان تولید خرما و متغیر مجازی جنگ معنی دار بوده و در تابع عرضه صادرات، مقدار صادرات، ارزش صادرات با وقفه، صادرات باوقفه، قیمت عمده فروشی داخلی، تولید داخلی و متغیر مجازی جنگ معنی دار بوده است (۱۰). بی‌ریا و جبل عاملی (۱۳۸۵) در مقاله خود به بررسی عوامل مؤثر بر صادرات پسته، زعفران و خرما در سبد کالاهای صادرات غیرنفتی ایران طی دوره زمانی ۱۳۶۲-۱۳۸۳ پرداختند. نتایج نشان داد سیاست های قیمتی بر درآمدهای حاصل از صادرات غیرنفتی ایران تاثیر مثبت نداشته و باید سیاست هایی برگزید که موجب تشویق و افزایش تولید و عرضه کالاهای کشاورزی شوند (۱۱). براساس مطالعه عاقل و همکاران (۱۳۸۶) با عنوان بررسی عوامل مؤثر بر ارزش صادرات محصولات کشاورزی با تأکید بر استاندارد های صادرات با استفاده از مطالعه توابع صادرات محصولات نظیر خرما، زعفران و ... محققان با استفاده از روش داده های پانل مربوط به دوره زمانی ۱۳۷۹-۱۳۸۴ دریافته اند که ضریب نرخ ارز رابطه منفی با صادرات محصول خرما دارد به طوری که با افزایش یک درصدی نرخ ارز، صادرات خرما حدود ۱۶ درصد کاهش می‌یابد (۱۲). فرج‌زاده و شاه‌ولی (۱۳۸۶) در مطالعه ای که به بررسی عوامل مؤثر بر عرضه صادرات محصولات باغی پرداختند. نتایج نشان داد که متغیر نرخ ارز در درازمدت اثر منفی بر عرضه صادرات خرما دارد که اثر آن به لحاظ آماری مورد توجه می باشد. نسبت قیمت جهانی به قیمت داخلی نیز متغیر دیگری است که در درازمدت و در سطح اطمینان ۹۵ درصد اثر مثبت و معنی داری بر عرضه صادرات خرما دارد (۱۳). امجدی و همکاران (۱۳۸۹) به بررسی بازارهای هدف پسته و خرمای ایران با استفاده از الگوی تقاضای صادرات پرداختند. نتایج نشان داد تولید ناخالص داخلی، نرخ رسمی ارز، نسبت قیمت صادراتی خرمای ایران به جهان از جمله عوامل اثرگذار بر تقاضای صادراتی خرما می‌باشد (۱۴).

بنا بر آنچه گفته شد در این تحقیق با توجه به اهمیت صادرات خرما در ایران، این مطالعه به بررسی ارتباط ارزش صادرات خرما و متغیرهای مهم اقتصادی، بویژه نرخ ارز میپردازیم.

روش تحقیق

در این مطالعه مدل ارزش صادرات خرما به شکل لگاریتمی و با استفاده از روش رگرسیون ساده برآورد شده است. اطلاعات به کاررفته مربوط به دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۹۷ می‌باشد. متأسفانه به دلیل محدودیت زمانی امکان استفاده از پرسشنامه وجود نداشته و تمامی داده‌ها از سایت

های معتبر آماری جمع آوری شده اند. مزیت مدل های لگاریتمی این است که می توان کشش متغیر وابسته را نسبت به هریک از متغیرهای مستقل به دست آورد. عموماً عوامل تولید ناخالص داخلی، نرخ ارز و ... بر صادرات انواع محصولات کشاورزی موثر هستند. این عوامل به عنوان متغیرهای اثر گذار بر ارزش صادرات خرما، در الگوی زیر در نظر گرفته شده اند:

$$\text{Ln}Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Ln}X_{1t} + \alpha_2 \text{Ln}X_{2t} + \alpha_3 \text{Ln}X_{3t} + \alpha_4 \text{Ln}X_{4t} + \alpha_5 \text{Ln}X_{5t} + \alpha_6 \text{Ln}X_{6t} + U_t$$

که در آن:

Y_t : ارزش صادرات خرما

X_{1t} : مقدار تولید خرما در ایران (هزارتن)

X_{2t} : مقدار صادرات سالیانه خرما (هزارتن)

X_{3t} : متوسط قیمت فروش سالیانه خرما درب باغ (ریال/کیلوگرم)

X_{4t} : مقدار واردات سالیانه خرما کشورهای (جهان هزارتن)

X_{5t} : نرخ ارز

X_{6t} : تولید ناخالص داخلی

نتایج و بحث

یکی از آزمون هایی که قبل از برآورد این مدل باید انجام گیرد، آزمون ناهمسانی واریانس است که در این تحقیق از آزمون بروش-پاگان (BP) که در نرم افزار استاتا، آزمون بروش گادفری نامیده می شود، استفاده شده است.

آزمون بروش-پاگان

در این آزمون فرضیه H_0 ، این است که داده ها واریانس همسان و در مقابل، فرضیه H_1 ، نشان دهنده ناهمسانی واریانس در داده ها است (۱۵). بر اساس نتایج به دست آمده که در جدول ۱ ارائه شده است، فرض H_0 پذیرفته شده و الگو دارای همسانی واریانس است.

جدول ۱: نتایج آزمون بروش-پاگان

آماره	مقدار آماره	سطح احتمال
χ^2	۷/۱۸	۰/۳۰۴

منبع: یافته های تحقیق

در ادامه، بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۲، ضریب محاسبه شده برای لگاریتم مقدار تولید خرما برابر با ۶/۱۲۵- است که با توجه به مقدار آماره t ، معنادار بوده و بیانگر رابطه معکوس بین مقدار تولید خرما در کشور و ارزش صادرات خرما ایران است. به دلیل اینکه متغیرها به شکل لگاریتمی برآورد شده و مورد استفاده قرار گرفته اند، ضرایب هر یک از متغیرها، بیانگر کشش ها نیز می باشد. در اینجا کشش متغیر تولید

خرما برابر با $6/125$ - می باشد، بدین معنی که با افزایش یک درصد تولید خرما در کشور، ارزش صادرات آن به میزان $6/125$ درصد کاهش خواهد یافت. همچنین ضریب محاسبه شده برای لگاریتم متغیر نرخ ارز برابر با $0/713$ می باشد که نشان دهنده وجود رابطه مستقیم بین نرخ ارز و ارزش صادرات خرما می باشد، در واقع افزایش نرخ ارز، کاهش قدرت خرید داخلی را به همراه دارد و موجب افزایش صادرات میشود بدین

معنا که اگر نرخ ارز به میزان یک درصد افزایش یابد، ارزش صادرات خرما به مقدار $0/713$ درصد افزایش خواهد داشت و آماره t محاسبه شده معنی دار بودن این رابطه را تایید میکند. ضریب محاسبه شده برای لگاریتم تولید ناخالص داخلی برابر با $5/128$ می باشد که در اینجا نیز این رابطه مثبت و معنادار است، بدین صورت اگر تولید ناخالص داخلی، یک درصد افزایش پیدا کند، مقدار ارزش صادرات خرما به میزان $5/128$ درصد افزایش خواهد یافت. سایر لگاریتم متغیرها، با توجه به مقدار آماره t آنها، معنادار نبوده و تأثیری روی مقدار ارزش صادرات خرما ندارد.

جدول ۲: نتایج برآورد مدل

نام متغیر	مقدار ضریب	انحراف استاندارد	آماره t	سطح احتمال
تولید خرما (logx1)	$-6/125$	$1/958$	$-3/13$	$0/014$
صادرات خرما (logx2)	$0/977$	$0/570$	$1/71$	$0/125$
قیمت درب باغ (logx3)	$-0/344$	$0/274$	$-1/26$	$0/245$
واردات خرما به کشورهای واردکننده (logx4)	$-0/004$	$0/354$	$-0/01$	$0/990$
نرخ ارز (logx5)	$0/713$	$0/301$	$2/36$	$0/046$
تولید ناخالص داخلی (logx6)	$5/128$	$1/289$	$3/98$	$0/004$

منبع: یافته‌های تحقیق

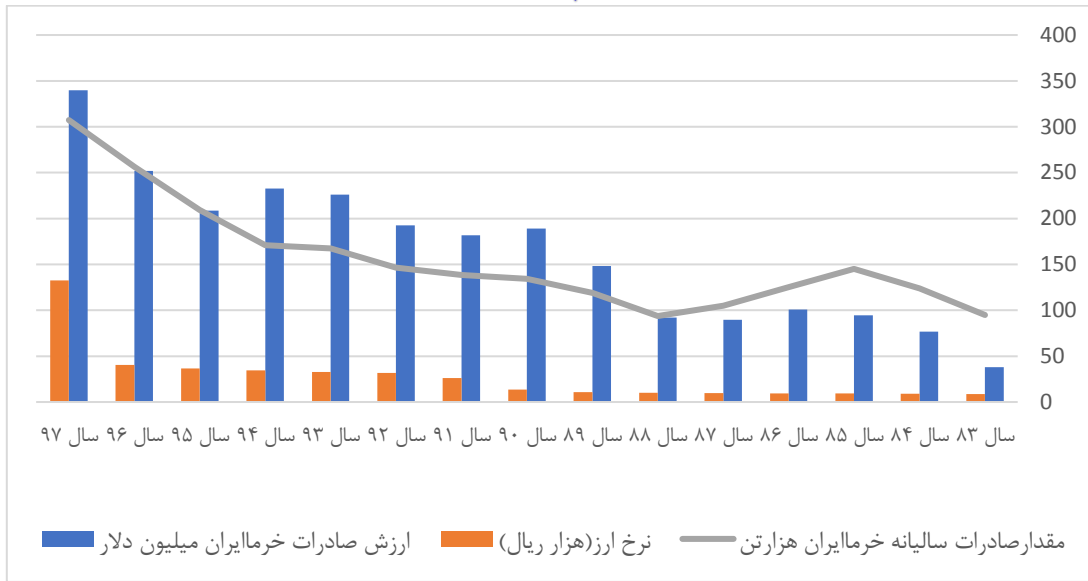
همچنین، داده‌های مربوط به معیارهای خوبی برازش در جدول ۳ ارائه شده است. با توجه به نتایج به دست آمده، مقدار LR برابر با ۴۳/۵۲۵ می‌باشد و سطح احتمال آن از ۰/۰۵ کمتر است که نشان دهنده‌ی معنادار بودن کل رگرسیون است. همچنین، مقدار R² برابر با ۰/۹۴۵ می‌باشد که مقدار قابل پذیرشی است و نشان از معتبر بودن الگو دارد.

جدول ۳: نتایج معیارهای خوبی برازش مدل

مقدار آماره	آماره
Log-Like Intercept Only	-۱۲/۶۲۹
Log-Like Full Modle	۹/۱۳۳
LR(6)	۴۳/۵۲۵
LR(p-value)	۰/۰۰۰
R ²	۰/۹۴۵
Adjusted R ²	۰/۹۰۴

منبع: یافته‌های تحقیق

نمودار شکل ۱، روابط بین سه متغیر میزان صادرات سالیانه خرما، نرخ ارز و ارزش صادرات خرما نشان داده شده است. بر اساس این نمودار، با افزایش نرخ ارز در طی زمان، میزان صادرات سالیانه خرما و به تبع آن ارزش صادرات این محصول، افزایش داشته است. این نتیجه شاید به این دلیل باشد که صادرکنندگان این محصول، با صعودی شدن نرخ ارز، برای به دست آوردن سود کلان، میزان صادرات خود را افزایش داده‌اند که در نتیجه آن باعث افزایش میزان ارزش صادرات این محصول شده‌اند.

نمودار شکل ۱: روابط بین نرخ ارز با مقدار صادرات خرما و ارزش صادرات آن

نتیجه گیری

مطالعه حاضر با هدف بررسی عوامل موثر بر صادرات خرما ایران طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۷ مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که متغیر تولید ناخالص داخلی، اثر مثبت و معناداری بر روی ارزش صادرات خرمای ایران دارد اما اثر متغیر تولید خرما منفی و معنی دار است. همچنین متغیر نرخ ارز اثر مثبت و معنی داری بر صادرات محصول خرما دارد و تغییرات نرخ ارز در بلند مدت بیانگر جهت گیری سیاست های دولت در رابطه با صادرات محصولات کشاورزی می باشد لذا پیشنهاد می گردد:

۱. به منظور حمایت از صادرات، سیاست های ارزی از شفافیت لازم برخوردار شوند.
۲. همچنین سیاست های صادراتی مناسب برای تولیدکنندگان و عرضه کنندگان محصولات کشاورزی تدوین گردد.
۳. علاوه بر متغیرهای اقتصادی ذکر شده، بازاریابی و تبلیغات مناسب نیز می تواند نقش مهمی در ارزش صادرات محصولات کشاورزی ایفا کنند. بنابراین با توجه به اهمیت محصولات کشاورزی در صادرات غیرنفتی پیشنهاد می گردد زمینه و امکانات لازم برای گسترش هرچه بیشتر و بهتر صادرات این محصولات در اختیار صادرکنندگان قرار گیرد.

منابع

- افشین امجدی، رویا محمدی زاده و الهام باریکانی، ۱۳۸۹، تعیین بازارهای هدف صادرات پسته و خرمای ایران با استفاده از الگوی تقاضای صادرات و روش غربال گیری. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هجدهم، شماره ۷۰.
- حسن عاقل، سمیه یوسف زاده و هومن منصور، ۱۳۸۶، بررسی عوامل موثر بر ارزش صادرات محصولات کشاورزی با تاکید بر استانداردهای صادرات. مجله علوم و صنایع کشاورزی. جلد ۲۲، شماره ۱، صفحات ۱۰ تا ۲۰.

حمید رحیمی، ۱۳۸۰، بررسی تاثیر تغییرات نرخ ارز بر قیمت صادرات و تراز تجاری، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.

زکریا فرج زاده و ارکید شاهولی، ۱۳۸۶، بررسی عوامل موثر بر عرضه صادرات محصولات باغی ایران: مطالعه موردی بادام، خرما و سیب. اقتصاد و کشاورزی / جلد ۲ / شماره ۱. صفحات ۱۵۳-۱۷۱.

سمیه امیری کچمی و شهلا چوپچیان، ۱۳۹۶، بررسی موانع توسعه صادرات خرما در جنوب استان کرمان، بررسی های بازرگانی شماره ۸۴ و ۸۵ سپهلا بی ریا و فرخنده جبل عاملی، ۱۳۸۵، عوامل موثر بر صادرات پسته، زعفران، خرما در سبد کالاهای صادراتی غیرنفتی ایران (۱۳۸۰-۱۳۷۰). فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۵۴: ۸۶-۱۰۱.

صادق خلیلیان و علی فرهادی، ۱۳۸۰، بررسی عوامل موثر بر صادرات بخش کشاورزی ایران، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۹: ۷۱-۸۴. لیلا کاظم زاده و عباسعلی ابونوری، ۱۳۸۵، برآورد تابع عرضه و تقاضای صادرات خرما با استفاده از الگوی سیستم معادلات همزمان. اقتصاد کشاورزی و توسعه. سال چهاردهم، شماره ۵۴.

مجید محمودزاده و منصور زیبایی، ۱۳۸۳، بررسی عوامل موثر بر صادرات پسته ایران: یک تحلیل همجمعی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ص ۱۳۷-۱۵۸.

محمد قربانی و رضا رادمهر، کتاب اقتصادسنجی خرد کاربردی متغیرهای وابسته محدود شده با استفاده از stata. مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۷.

مریم اردستانی و ماندانا طوسی، ۱۳۹۵، برآورد قیمت تمام شده محصولات زراعی و باغی و پیشنهاد قیمت تضمینی در سال های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵. موسسه پژوهش های برنامه ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی.

Dass, S. R.(1991) Economic aspects of India's international trade in coffee, Eco. Aspect.of,Agr.Econ, 46(2): 142-151.

Fountas, S. and Berdin, D.(1998) Exchange rate volatility and exports; The case of Ireland, Applied Economics Letters, 5: 301-304.

Zada, N. and Malik, M. and Khan, B.(2011) Determinants of exports of Pakistan: a country-wise disaggregated analysis. The Pakistan development review. 50: 715-732.

Zheng, Z. and Saghaian, S. and Reed, M.(2012) Factors Affecting the Export Demand for U.S. Pistachios. International Food and Agribusiness Management Review. Volume 15. Issue 3.